

Ємельяненко Л.М.,
д-р екон. наук, проф.,
lora-lara@ukr.net

Старинська М.Ю.,
студентка,

Дзензелюк К.В.,
студентка,
кафедра макроекономіки та державного управління,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Ємельяненко Л.М.,
д-р екон. наук, проф.

Старинская М.Ю.,
студентка,

Дзэндзелюк Е.В.,
студентка,
кафедра макроэкономики и государственного управления,
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Emelyanenko L.M.,
D.Sc. (Economics), Professor,
Starynska M.Yu.,
student,

Dzendszelyuk K.V.,
student,

Macroeconomics and Public Administration Department,
SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПОДОЛАННЯ
ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В КОНТЕКСТІ МІНІМІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ**

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПРЕОДОЛЕНИЯ
ТЕНЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ В КОНТЕКСТЕ МИНИМИЗАЦИИ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ РИСКОВ
THE STATE POLICY OF OVERCOMING SHADOW EMPLOYMENT
OF MINIMIZING SOCIO-ECONOMIC RISKS**

© Л.М. Ємельяненко, М.Ю. Старинська,
К.В. Дзензелюк, 2016

У статті розглянуто основні причини виникнення, сфери поширення, умови існування та наслідки тіньової зайнятості населення України. Надано практичні рекомендації щодо шляхів і способів обмеження масштабів тіньового ринку праці. Запропоновано основні інструменти, що можуть сприяти детінізації ринку праці в Україні та мінімізації соціально-економічних ризиків.

В статье рассмотрены основные причины возникновения, сферы распространения, условия существования и последствия теневой занятости населения Украины. Предоставлены практические рекомендации относительно путей и способов ограничения масштабов теневого рынка труда. Предложены основные инструменты, которые могут способствовать детенизации рынка труда в Украине и минимизации социально-экономических рисков.

The article describes the main causes of emergence, the spheres of spreading, the conditions for the existence and the consequences of shadow employment of the population of Ukraine. There are given practical recommendations regarding the ways and means of limiting the scales of the shadow labour market. There are proposed the basic tools that can promote the deshadowization of the labor market in Ukraine and the minimization of socio-economic risks.

Ключові слова. Тіньова економіка, тіньова зайнятість населення, детінізація ринку праці, заробітна плата «в конвертах», державна політика.

Ключевые слова. Теневая экономика, теневая занятость населения, детенизация рынка труда, заработная плата «в конвертах», государственная политика.

|| **Key words.** Shadow economy, informal employment, de-shadowing labor market, wages «in envelopes», public policy.

Вступ. У сучасних умовах високий рівень тінізації національної економіки супроводжується поширенням нелегальної економічної діяльності, розповсюдженням неформальної (тіньової) зайнятості, зростанням економічної злочинності та корупції в органах державної влади, що є наслідком низької правової і податкової культури, слабкості соціально-економічних інститутів.

Проблема поширення тіньової економіки — це не лише економічна, а й соціальна. Сьогодні, в Україні спостерігається вплив частини населення із офіційного сектора економіки до тіньового, що становить реальну проблему, загрожує національній безпеці, суспільній моралі та добробуту населення. Скорочення масштабів тінізації економіки і подолання її соціальних наслідків є невід’ємною складовою національної стратегії реформ, одним із визначальних пріоритетів якої виступає легалізація ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини виникнення тіньової економічної діяльності, її наслідки в соціально-трудовій сфері і шляхи подолання завжди знаходяться у фокусі спостережень фахівців і досліджень учених. Вагомий внесок у дослідження проблем регулювання тіньової економіки та детінізації зайнятості зробили відомі зарубіжні вчені: П. Гутман, Г. Гросман, Л. Косалс, Ю. Латов, О. Осипенко, Дж. Томас, Е. Фейг, К. Харт, Ф. Шнайдер та ін. Теоретичні й практичні аспекти тіньової зайнятості знаходяться в полі зору й багатьох фахівців і науковців вітчизняних інституцій (Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Інституту економіки та прогнозування, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, Інституту регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього та ін.). Серед вітчизняних учених, які ґрунтовно досліджували зазначену проблему, насамперед необхідно назвати І. Ангелко, В. Базилевича, С. Баранова, А. Бочі, З. Варналія, Н. Крауса, Е. Лібанову, І. Мазура, О. Макаренко, В. Мандибуру, Ю. Харазішвілі, А. Чернобай, Г. Юрчик та ін. Проте масштабне розповсюдження тіньової зайнятості в Україні з її негативними наслідками соціально-економічного характеру, обумовлює необхідність подальшого вивчення цієї зловідомої проблеми та пошуку шляхів її вирішення.

Постановка завдання. Метою нашого наукового дослідження є оцінювання масштабів тіньової зайнятості в Україні, аналіз її прояву за причинно-наслідковими зв’язками та обґрунтування інструментів державної політики її подолання.

Результати дослідження. Протягом останніх років одним із головних завдань державної політики України є концентрація зусиль усіх гілок влади на комплексному здійсненні радикальних економічних, правових, організаційних і силових заходів щодо рішучого обмеження корупції і тіньової економіки.

За визначенням більшості сучасних дослідників, тіньова економіка — це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [2—5, 10]. Це нелегальна, неврахована, фіктивна, корислива діяльність, спрямована на отримання прихованого доходу, навіть кримінальним або протизаконним шляхом [3, с. 50].

За офіційними статистичними даними за 2005–2011 рр. обсяг тіньової економіки в Україні становив 15–18 % від офіційного ВВП [11], за розрахунками Мінекономрозвитку України протягом 2012–2014 рр. її обсяг майже подвоївся — до 34–40 % [13], а відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера сьогодні складає — 52,8 % [17], що є критичним і загрозливим рівнем для національної економічної безпеки.

На сучасному етапі макроекономічної нестабільності та становлення інноваційної економіки її тіньовий сектор, з одного боку, «вирішує» проблему працевлаштування, а з іншого — витісняє із сфери суспільнокорисної праці легальних працівників, що веде до руйнування трудового потенціалу під впливом понаднормового робочого дня, економічної дестабілізації, соціальної напруги та деградації людського капіталу. Разом з тим, тіньовий ринок праці тісно взаємопов’язаний з тіньовою економікою, оскільки являє собою джерело «постачання» трудових ресурсів.

На основі проведеного аналізу авторських теоретичних підходів до трактування сутності тіньової зайнятості можна констатувати, що однозначного визначення цієї категорії не існує. Більшість учених за критерієм легальності зайнятості визначає такі її різновиди, як «нелегальна», «незарєєстрована», «нерегламентована», «неформальна», «тіньова» [1, 6, 7, 14—16], які по суті несуть однакове змістовне навантаження і можуть розглядатися як синонімічні поняття. Ми поділяємо думку вчених, які справедливо вважають, що під тіньовою

зайнятостю варто розуміти зайнятість, яка не оформлена відповідно до вимог чинного законодавства, вилучена із соціально-трудової сфери, не враховується державною статистикою та не підлягає оподаткуванню [6, 7, 14]. З позицій легальності необхідно зважати, що тіньова зайнятість охоплює неформальну зайнятість (використання праці найманих працівників без укладання трудової угоди, отримання заробітної плати «в конвертах»), тіньову зайнятість у формальному секторі та зайнятість у неофіційному секторі економіки (дистанційна, вторинна зайнятість тощо).

За останні роки в Україні тіньова зайнятість стрімко поширюється, охоплюючи значну кількість робочих місць на підприємствах та організаціях формального й неформального сектору економіки (рис. 1).

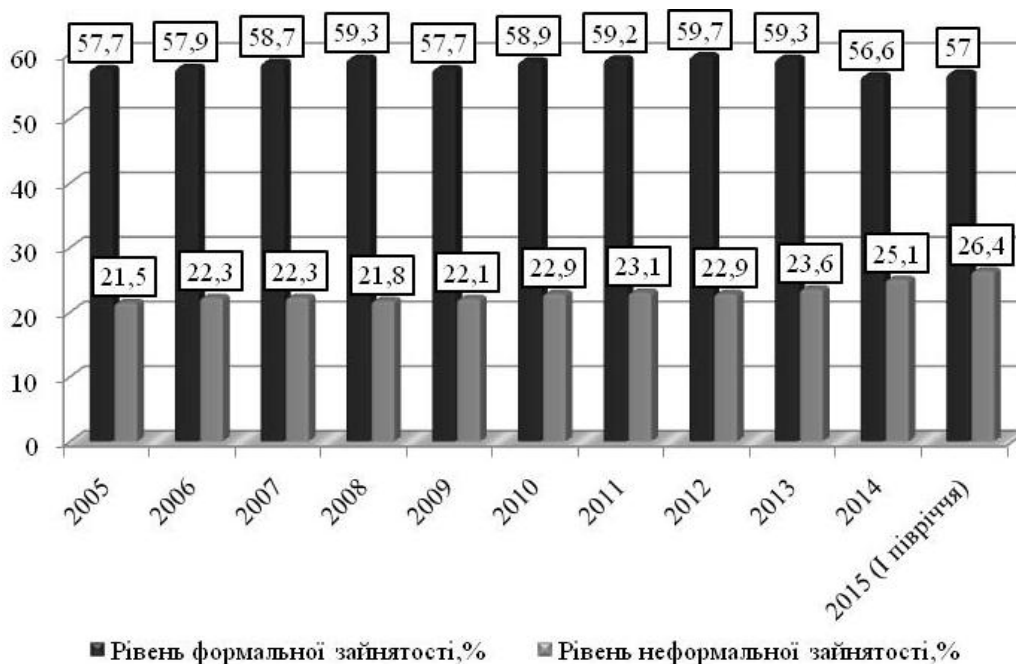

Рис. 1. Динаміка рівнів формальної та неформальної зайнятості в 2008–2015 рр. [11]

За результатами аналізу показників Державної служби статистики України нами встановлено, що у I півріччі 2015 р. кількість зайнятого населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 4,3 млн. осіб або 26,4 % від загальної кількості зайнятих, а у 2005 р. цей показник становив 21,5 % [11]. Слід відмітити протилежну спрямованість тенденції розвитку формальної та неформальної зайнятості в Україні за останні три роки. Так, рівень неформальної зайнятості з початку 2013 р. до середини 2015 р. зріс на 2,8 %, відповідно рівень формальної за цей час скоротився на 2,3 % [11].

У неформальному секторі національної економіки переважно працюють особи працездатного віку (94,2 %). Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що найвищий рівень характерний для осіб у віці 15–24 роки (35,8 %) та у віці 60–70 років (36,2 %) [11]. Саме ці категорії населення є найуразливішими та соціально незахищеними в сучасних умовах господарювання (рис. 2).

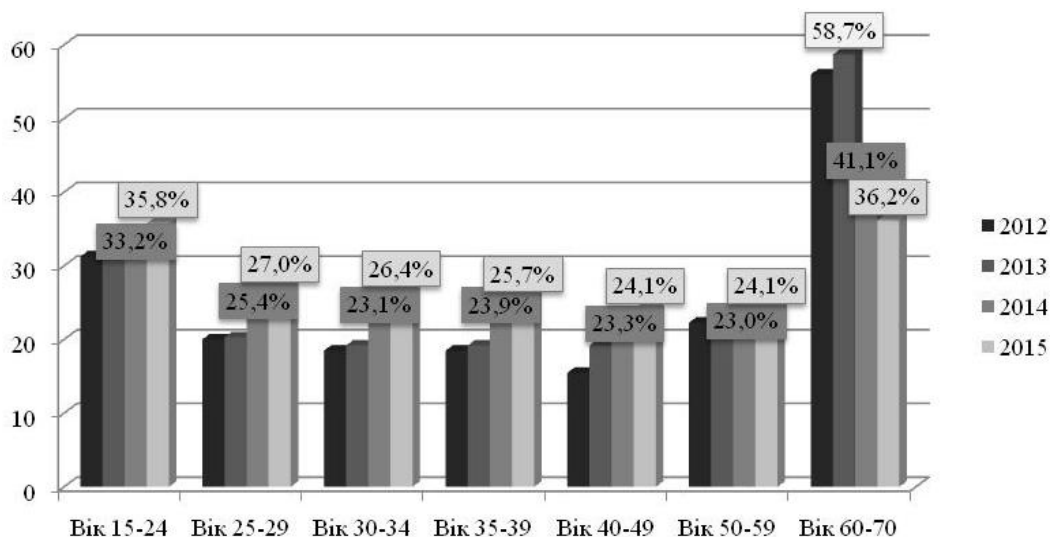

Рис. 2. Частка неформально зайнятого населення в Україні у 2012–2015 рр., у % до загальної кількості населення відповідної вікової групи [11]

Результати проведеного нами аналізу освітнього рівня неформально зайнятих свідчать, що основну масу становлять особи з повною загальною середньою (35,3 %) та професійно-технічною освітою (32,1 %), частка осіб із вищою та неповною вищою освітою складає 26,9 %. Половина неформально зайнятих (50,9 %) проживають у сільській місцевості [11]. Це пов'язано з тим, що за умов хронічного безробіття на селі єдиною сферою прикладання праці стала робота в особистих підсобних господарствах, а також нелегальна робота за наймом у фермерських господарствах.

У практиці оцінювання масштабів тіньової зайнятості використовують прямі та непрямі методи (табл. 1) [16, с. 40–41]. Прямі методи базуються на соціологічних опитуваннях і вибіркових обстеженнях, що забезпечує вищий рівень достовірності оцінювання. Однак, слід відмітити стримуючий фактор використання цих методів в Україні, де спостерігається низький рівень ширості респондентів, які традиційно не довіряють соціологічним опитуванням. У зв'язку з цим, актуальним постає застосування непрямих методів оцінювання масштабів неформальної зайнятості: формалізованих — із врахуванням офіційних статистичних даних на основі аналізу макроекономічних показників та індикаторів розвитку сегментів ринку праці; ескпертних — для інтуїтивного визначення суб'єктивних оцінок фахівців у сфері детінізації соціально-трудових відносин. Кожен із зазначених методів має свої переваги та недоліки і забезпечує оцінювання масштабів тіньової зайнятості за різними критеріями. На нашу думку, лише комплексне застосування методів надасть можливість виміряти явище тіньової зайнятості в Україні на високому достовірному рівні.

Таблиця 1

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Прямі	Непрямі		
	Формалізовані		Експертні
	Методи оцінювання тіньового ринку праці	Методи оцінювання тіньової зайнятості через оцінювання тіньової економіки	
Соціологічні опитування	Метод PREALC	«Італійський» метод	Індивідуальні
Вибіркові обстеження	Метод «нерегульованого ринку праці»	Метод «валютного коефіцієнту»	Колективні
		Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот»	
	Метод Контіні	Метод фізичного внеску	
		Метод сукупного попиту і сукупної пропозиції (Харазішвілі)	

До основних причин і наслідків поширення тіньових схем у вітчизняній сфері зайнятості слід віднести: скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності під впливом розгортання соціально-економічної та політичної кризи в країні; гальмування економічних реформ унеможливує активізацію інвестиційно-інноваційних процесів, що надало б можливість збільшити кількість нових робочих місць; недосконалість регулятивних механізмів ринку праці спричинює низькі економічні стимули до офіційного працевлаштування працівників; відсутність ефективної системи контролю й покарання за порушення роботодавцями чинного законодавства у сфері трудових відносин; нестабільність фіскальної політики в державі та несприятливі умови для ведення легального бізнесу; розбалансованість ринку праці й освітніх послуг зумовлює перекося в професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили та її невідповідність потребам роботодавців; надмірний податковий тягар, фінансово-економічна вразливість і низькі доходи населення, поширення бідності серед працюючих; недовіра організаційно-інституціональних механізмів анти-корупційного законодавства; низька якість державних послуг і відсутність системи державних стандартів з їх надання знижує мотивацію населення до наповнення бюджету та соціальних фондів; низька довіра до державних інституцій і ліберальна система покарання за порушення додаткового й трудового законодавства провокують ухиляння від оподаткування та внесків у соціальні фонди тощо.

Проте, не слід однозначно стверджувати, що поширення неформальної зайнятості є негативним явищем, яке веде до зростання соціально-економічних ризиків в країні. Її можна розглядати в якості вимушеної форми адаптації населення в кризових умовах несприятливої соціально-економічної ситуації, що безумовно має позитивні наслідки. Зокрема: зниження числа безробітних та напруження на ринку праці; стримування зростання соціальної напруженості в суспільстві; можливість на певний період часу отримувати дохід, який є вищим порівняно із соціальними виплатами по безробіттю, відкриваючи доступ до нових професій і дозволяючи відносно «дешево» здобувати нові навички. Таким чином, неформальна зайнятість є важливим механізмом соціальної, трудової та професійної мобільності.

І все ж таки, незважаючи на досягнення певного позитивного ефекту, поширення тіньових схем у сфері зайнятості супроводжується більшими ризиками для держави та суспільства в цілому. Розглянемо основні з них.

По-перше, ризик обмеження можливостей реалізації більшості соціальних прав, передбачених Конституцією і трудовим законодавством. Так, працюючи в «тіні», без укладання трудового договору, права та гарантії працівника виявляються соціально найнезахищенішими. Така ситуація надає можливість роботодавцям «маніпулювати» і налаштовувати соціально-трудові відносини на «свій розсуд», на свою користь, обмежуючі інтереси працівників. Серед основних порушень, до яких вдаються роботодавці, можна віднести: ненормований робочий день, відсутність оплати лікарняного та відпустки, залежність розміру і порядку виплати заробітної плати виключно від роботодавця, відсутність записів у трудовій книжці, позбавлення працівника права на достроковий вихід на пенсію, права на скорочений робочий день, тиждень, якщо він працює в шкідливих умовах праці, права не працювати у вихідний і святковий день тощо.

По-друге, ризик нестабільної зайнятості та не отримання постійного доходу. Оскільки працівники позбавлені соціальних прав і гарантій, вони легко можуть «експлуатуватися» роботодавцями та за це не отримувати відповідної винагороди, або ж бути звільнені у будь-який момент з роботи без виплати заробітної плати за різного роду причин, навіть якщо просто виник конфлікт з роботодавцем.

По-третє, ризик недоотримання доходів до бюджету та соціальних фондів, не досягнення цілей реформування системи пенсійного страхування. Специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах». За даними Мінсоцполітики України обсяг тіньової зарплати щорічно складає близько 170–200 млрд грн. При цьому орієнтовні втрати бюджету оцінюються на рівні понад 46 млрд грн, а недоотримані соціальні внески — більш ніж 97 млрд грн на рік [12].

Висновки. Реалії сьогодення та наведені факти підтверджують неможливість саморегуляції сфери соціально-трудова відносин у контексті подолання тіньової зайнятості та необхідність державного регулюючого впливу через формування дієвих інструментів — фіскальної політики, політики зайнятості та політики доходів, реалізація яких передбачає результативне виконання заходів відповідних соціально-економічних програм (табл. 2).

Комплексне дослідження тіньового ринку праці наразі відіграє важливу роль, а саме в розрізі формування ефективної державної політики її подолання. Лише сконцентрованість зусиль усіх гілок влади у комплексному здійсненні радикальних заходів надасть можливість легалізувати зайнятість.

Таблиця 2

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Інструменти	Заходи впливу/врегулювання
Фіскальна політика	<ol style="list-style-type: none"> 1. Максимальне спрощення процедури сплати податків. 2. Зменшення адміністративного тиску на підприємства. 3. Оптимізація відрахувань до соціальних фондів (навіть за існуючої ставки держава не може забезпечити громадян похилого віку пенсіями, які відповідали б їх реальним фінансовим потребам). 4. Зменшення кількості податкових пільг, що допоможе рівномірніше розподілити податковий тягар, збільшити надходження до бюджету та підвищити ефективність використання інвестиційного ресурсу). 5. Спрощення системи адміністрування податків, розробка законопроектів про порядок проведення регулюючими органами перевірок діяльності суб'єктів підприємницької діяльності
Політика зайнятості	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення умов для продовження періоду трудової діяльності за рахунок стимулювання, використання трудового потенціалу робітників зрілого (старшого) віку (гнучкий графік роботи, часткова зайнятість, упорядкування системи пільгових пенсій). 2. Стимулювання зайнятості жінок, які мають неповнолітніх дітей і дітей-інвалідів. 3. Забезпечення дотримання ustalених норм і правил у сфері регулювання ринку праці та трудових відносин, підвищення ефективності контролю та надзору за їх виконанням. 4. Створення умов для інтеграції в трудову діяльність осіб з обмеженими фізичними можливостями. 5. Запровадження державної підтримки нетрадиційним сферам зайнятості, стимулювання підприємців до навчання, перекваліфікації й подальшого працевлаштування додаткової робочої сили. 6. Заходи щодо квотування робочих місць для представників найуразливіших груп на ринку праці, безвідсоткові кредити, що надаються безробітним, які започатковують власний бізнес. 7. Розвиток приватно-державного партнерства у сфері зайнятості населення і захисту від безробіття, формування партнерств бізнесу, місцевих і регіональних органів влади, які будуть займатися розв'язанням проблем соціальної адаптації, перенавчання працівників, звільнених з робочих місць у зв'язку з модернізацією і переоснащенням підприємств, що впроваджують працевзберігаючі технології. 8. Забезпечення збалансованості попиту та пропозиції ринку праці та підвищення якості професійної освіти
Політика доходів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення механізму соціальної допомоги безробітним (різні види компенсацій у разі втрати роботи, особливі гарантії працівникам, які втратили роботу через зміни у структурі виробництва й організації праці, стипендії на час професійної підготовки та перепідготовки, виплати допомоги з безробіття). 2. Перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати та ефективною працею, що виступить у ролі мотиватора (стимулу) для повернення працюючих в офіційний сектор економіки та призведе до збільшення їх доходів, надходжень до бюджету та соціальних фондів

Пріоритетними напрямками детінізації національного ринку праці, на нашу думку, повинні стати такі: посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної реформи за допомогою системи спеціалізованих заходів профілактики та покарання корупційних дій; посилення зв'язку між фактично сплаченими страховими внесками та розміром пенсійного забезпечення через пенсійну реформу; посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків за допомогою запровадження жорстких санкцій у сфері оплати праці; перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати та ефективною працею; поліпшення адміністрування податків, а саме збільшення ролі та функцій електронних систем; зменшення навантаження на оплату праці

податками та страховими внесками; реформа банківської системи — поширення безготівкових розрахунків.

Крім того, важливого значення набуває необхідність удосконалення вітчизняного законодавства з метою створення сприятливого податкового та інвестиційного клімату, розроблення проєктів щодо легалізації заробітної плати та робочих місць, реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування (в частині посилення державного контролю за цільовим використанням страхових коштів), сприяння організації стажувати студентів вищих і професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах, організаціях, удосконалення порядку організаційно-правового та науково-методичного забезпечення професійної підготовки осіб з інвалідністю та розробку механізму застосування гнучких форм трудового договору з метою підвищення рівня зайнятості.

Література

1. Ангелко І.В. Тіньова зайнятість населення України: причини, наслідки та шляхи подолання [Електронний ресурс] / І.В. Ангелко // Вісник Хмельницького національного університету. — 2012. — № 2. — Т. 1. — С. 69–74. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2012_2_1/069-074.pdf.
2. Базилевич В.Д., Мазур І.І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В.Д. Базилевич, І.І. Мазур // Економіка України. — 2004. — №8. — С. 36–44.
3. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні [Електронний ресурс] / С.О. Баранов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2015. — № 3. — С. 47–55. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9
4. Бочі А. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень : [сайт] / А. Бочі, В. Поворозник. — Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaeconom_kaukra_ni.pdf
5. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / З.С. Варналій, А.Я. Гончарук, Я.А. Жаліло та ін. (З.С. Варналій ред.) — Національний ін-т стратегічний досліджень. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.
6. Краус Н.М. Тіньова зайнятість і офіційне безробіття на ринку праці: світовий досвід і українські реалії [Електронний ресурс] / Н.М. Краус, Є.Г. Самойленко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. — 2014. — № 1. — С. 64–71. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2014_1_11
7. Лібанова Е.М. Ринок праці: Навчальний посібник / Е.М. Лібанова. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 224 с.
8. Мазур І. Детинізація економіки України: теорія та практика: Монографія / І. Мазур. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2006. — 239 с.
9. Макаренко О.І. Оцінка рівня тіньової складової ринку праці в Україні [Електронний ресурс] / О.І. Макаренко // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 1(5). — С. 159–164. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2010_1/159-164.pdf
10. Мандибура В.О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В.О. Мандибура. — К., 2003. — 135 с.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.
13. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
14. Харазішвілі Ю.М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Ю.М. Харазішвілі, Н.М. Дмитренко // Економіка України. — 2010. — № 12. — С. 16–28.
15. Чернобай А. Нелегальна зайнятість населення та шляхи її подолання в Україні [Електронний ресурс] / А. Чернобай // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 2. — С. 83–88. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vnapu/2012_2/15Chern.pdf
16. Юрчик Г. М. Оцінювання масштабів та наслідків тіньової зайнятості / Г.М. Юрчик // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. — 2013. — № 1. — С. 138–143.
17. Schneider, F. The Shadow Economy in Europe / F. Schneider. — Chicago, Illinois : A. T. Kearney, 2011.

References

1. Angelko, I. V. (2012), “Shadow employment of population of Ukraine: causes, consequences and ways of overcoming”, *Visnyk Khmelnytskogo natsionalnogo universytetu* [Online], no. 2, Tom 1, pp. 69-74, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2012_2_1/069-074.pdf (Accessed 1 Jul 2016).
2. Bazylevych, V. D. and Mazur, I. I. (2004), “Methodical aspects of evaluating the scales of the shadow economy”, *Ekonomika Ukrainy*, no. 8, pp. 36-44.

3. Baranov, S. O. (2015), "Shadow economy: essence, causes, social and economic consequences and ways of overcoming in Ukraine", *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy* [Online], no. 3, pp. 47-55, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9 (Accessed 1 Jul 2016).
4. Bochi, A. and Povoroznyk, V. (2014). "Shadow economy in Ukraine: causes and ways of overcoming", *Mizhnarodnyj tsentr perspektyvnykh doslidzhen* [Online], available at: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (Accessed 1 Jul 2016).
5. Varnalii, Z. S., Goncharuk A. Ya., Zhalilo Ya. A. et al. (2006), *Tiniova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy legalizatsii* [Shadow economy: essence, features and ways of legalization], National Institute of Strategic Research, Kyiv, Ukraine.
6. Kraus, N. M. and Samoilenko, Ye. G. (2014), "Shadow employment and official unemployment at the labor market: international experience and Ukrainian realities", *Naukovyj visnyk Poltavskogo universytetu ekonomiky i torgivli* [Online], no. 1, pp. 64-71, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2014_1_11 (Accessed 1 Jul 2016).
7. Libanova, E. M. (2003), *Rynok pratsi: Navchalnyj posibnyk* [Labour market: Study guide], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. Mazur, I. (2006), *Detinizatsia ekonomiky Ukrainy: teoria ta praktyka: Monografia* [De-shadowing the economy of Ukraine: theory and practice: Monograph], Vydavnycho-poligrafichnyj tsentr «Kyivskij universytet», Kyiv, Ukraine.
9. Makarenko, O. I. (2010), "Assessing the level of the shadow component of the labor market in Ukraine", *Visnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu* [Online], no. 1, vol. 5, pp. 159-164., available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2010_1/159-164.pdf (Accessed 1 Jul 2016).
10. Mandybura, V. O. (2003), «Tiniova» ekonomika Ukrainy ta bapriamy zakonodavchoi strategii ii obmezhenia [«Shadow» economy of Ukraine and directions of the legislative strategy of its limitation], Kyiv, Ukraine.
11. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 6 Jul 2016).
12. The official site of Ministry of Social Policy of Ukraine (2016), available at: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index> (Accessed 1 Jul 2016).
13. The official site of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2016), available at: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (Accessed 1 Jul 2016).
14. Kharazashvili, Yu. M. and Dmytrenko, N. M. (2010), "Methodical approach to the assessment of shadow employment in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, no. 12, pp. 16–28.
15. Chernobaj, A. (2012), "Illegal employment of population and ways of its overcoming in Ukraine", *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* [Online], no. 2, pp. 83-88, available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnapu/2012_2/15Chern.pdf (Accessed 1 Jul 2016).
16. Yurchyk, G. M. (2013), "Assessment of scales and consequences of shadow employment", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoria ta praktyka*, no. 1, pp. 138-143.
17. Schneider, F. (2011). *The Shadow Economy in Europe*. A. T. Kearney, Chicago, Illinois.